

JOŽE GORIČAR NA STIČIŠČU PRAVA IN SOCIOLOGIJE¹

Akademik prof. dr. Jože Goričar je bil – tako kot številni znani družboslovci od Marxa in Webra do fenomenologa Schütza in Luhmanna – po svoji univerzitetni izobrazbi pravnik. Pred drugo svetovno vojno je tudi deloval v pravniški praksi kot odvetnik. V tej praksi se je srečeval z »živim pravom«, z »law in action«, kjer se nujno prepletajo realni družbeni odnosi z njihovo pravno institucionalizacijo. Ta povezava stvarnega in normativnega je še posebej vidna ob konfliktnih odnosih. Zato je pravzaprav vsak sodni proces svojska medigra pravnih norm in družbenih dejstev. In če so prve – pravne norme – v prvem planu pravoznanstva, so druga – družbena dejstva – v prvem planu sociologije. Zato Goričarju, ki je nastopal v številnih sodnih procesih v svojstvu odvetnika, ni bilo težko v letih po drugi svetovni vojni preusmeriti prvenstvene pozornosti iz pravne v sociološko sfero, ne da bi pri tem pozabil na svojo prvotno profesionalno zanimanje. Ko je namreč postavljal temelje povojne slovenske in jugoslovanske občje sociološke teorije, je obenem oblikoval metodična in predmetna izhodišča tudi za tisto posebno sociologijo, ki proučuje socialne izvore in socialne učinke pravnega sistema – za sociologijo prava.

Goričar se je v svojem raziskovalnem in pedagoškem delovanju ves čas zavedal, da zaradi univerzalnih procesov delitve dela, ki potekajo ne le v materialni, temveč tudi v duhovni sferi človekove ustvarjalnosti, nastajajo nenehno nova področja proučevanja družbenih odnosov. Iz najbolj splošne vede o družbi, njeni zgradbi ter razvoju, tj. njeni strukturi in njeni dinamiki, se izločajo ožja in bolj specializirana raziskovanja posameznih segmentov globalne družbe z ožje opredeljenim predmetom proučevanja in posebnimi metodami spoznavanja. Zato se občja sociološka teorija vztrajno razčlenjuje – ob kopičenju ustreznih empiričnih raziskav – na nove posebne sociologije in teorije srednjega dometa. Na splošno lahko na sociološkem področju danes opazamo celo določeno stagnacijo pri tvorjenju velikih zaokroženih socioloških teorij ter dokajšnjo dinamiko na področju sociološke metodologije ter posebnih sociologij.

Omenjeni procesi potekajo kot odsev dialektičnih značilnosti narave, družbe in človeka samega ter kot odsev razmerij oziroma dialektičnih kategorij v objektivni stvarnosti, torej kot posledica razmerij med posamičnim, posebnim in splošnim nivojem. Ob tem kaže opozoriti, da je Goričar vedno poudarjal, da posamični pojavi nastopajo v občem prek posebnega. V ob-

* Dr. Albin Igljučar, redni profesor Pravne fakultete, Univerza v Ljubljani.

¹ Prispevek na pogovoru v knjižnici na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani ob stoti obletnici rojstva akademika prof. dr. Jožeta Goričarja.

jektivni družbeni stvarnosti srečamo tako obče pojave kot posebne in posamične pojave. Seveda se na primer globalna družba – ki jo je Goričar definiral kot največjo celoto družbenih odnosov, ki je še prepoznavna kot sistem – kot splošnost nikdar ne pojavlja v čisti obliki, temveč nastopa v konkretnih posamičnih oblikah združevanja, ki jih je mogoče povezovati v posebne institucije ali podsisteme. Za družboslovno proučevanje so torej dostopni tako obči kot posebni in posamični družbeni pojavi, ne da bi pri tem zašli v eno ali drugo skrajnost, ko bi priznali zgolj obstoj občega ali zgolj posamičnega.

Pri razvijanju obče sociološke teorije oziroma sociološke paradigme je Goričar izhajal iz analitične pozicije, ko poudarja, da občo sociološko teorijo tvorijo glavni pojmi, pojmovne zveze, modeli in definicije ter hipoteze in (znanstvene) zakonitosti. Znanstvena zakonitost, kot dokazana pravilnost v delovanju nekega pojava oziroma kot relativno trajna in ponavljajoča se vzročna zveza med dvema ali več pojavi, je najpomembnejši del teorije. Čim več takšnih zakonitosti zajema določen del racionalnega mišljenja o tem, o bolj razviti znanstveni panogi lahko govorimo. Seveda poteka vse to v smislu asimptotičnega približevanja resnici, kjer smo resnici vedno bližji, ne moremo pa je nikoli doseči v absolutnem smislu. Zaradi spremenljivosti predmeta opazovanja ter spremenljivosti samega opazovalca je mogoče ugotoviti t. i. relativne resnice, resnice za naš čas in prostor, ne pa absolutnih resnic. Ugotavljanje resnice – v Aristotelovem smislu skladnosti naših predstav s stvarnostjo – pa je prej ali slej bistvena socialna funkcija znanosti.

S takšnega zornega kota je Goričar pojasnjeval tudi svoj odnos do posebnih sociologij in predmeta njihovega proučevanja ter njihovih posebnih metod. Pogovor o Goričarju in spomin nanj je zato nujno povezan z razmahom obče sociologije in posebnih sociologij v slovenskem znanstvenem in raziskovalnem prostoru.

Predmet raziskovanja posebne sociologije je opredeljen z vidika zaokroženega sklopa družbenih odnosov, ki se oblikujejo okrog določenega človekovega družbenega delovanja. To so posamezni – za obstoj posameznika in družbe – pomembni deli družbenega življenja, ki pa so povezani med seboj ter vključeni v celotno globalno družbo. Pozornost posebnih sociologij je usmerjena prav na takšne dele družbene stvarnosti. Z vidika sodobne sociologije oziroma systemske teorije (sociološke paradigme) bi lahko govorili o posameznih podsistemih znotraj družbenega sistema. Takšni pod sistemi so potem v ospredju pozornosti (v prvem planu) zanimanja posebnih sociologij.

Pri njihovem opredeljevanju je Goričar postavljal v prvi plan metodični vidik. Zato je pri oblikovanju sociologije prava poudarjal, da smo na področju sociologije prava, kadar gledamo na pravo kot na odvisno spremenljivko (variablo), na družbo pa kot na neodvisno spremenljivko (variablo). Pri obratnem razmerju med omenjenima pojavoma pa smo na področju teorije

prava. Pri tem je seveda potrebno tesno in korektno sodelovanje obeh znanstvenih disciplin.

Zato nastopajo posebne sociologije pogosto kot nekakšno dopolnilo k temeljni znanstveni disciplini, ki proučuje določeno pomembno področje človekove aktivnosti. V tem smislu bi – brez slabšalnih namenov – neko posebno sociologijo pogosto lahko označili kot pomožno znanstveno disciplino k temeljni »(“matični”) znanstveni disciplini. Obe skupaj pa pripomoreta k celovitejšemu spoznanju pojava in njegovi kompleksni osvetlitvi. To velja še posebej, če je upoštevan princip kontinuitete brez nihilističnega odnosa do klasičnih in etabliranih znanstvenih disciplin. Takšna drža je bila zelo značilna za Goričarjeve pisne razprave in ustne simpozijske nastope. Pogosto primerna samokritičnost in ustrezna zadržanost nastajajočih posebnih sociologij namreč bolj pripomore k njihovi uveljavitvi kot morebitna aroganca in zaničevalen odnos do izvornih znanstvenih okolij. Poleg tega se je Goričar ves čas zavedal, da morajo biti posebne sociologije oprezne, da ne zaidejo v kabinetni dogmatizem, ki ne teži k empiričnemu preverjanju svojih ugotovitev ali v goli pozitivizem, ki ne posplošuje in ne sintetizira ugotovitev posamičnih empiričnih raziskav.

Tudi za sociologijo prava je Goričar sledil usmeritvi, da mora biti raziskovanje osredotočeno na razmeroma trajne in ponavljajoče se sklope družbenih odnosov ter na njihove tipske značilnosti. Enkratni, naključni oziroma zelo redko pojavljajoči se odnosi med ljudmi (v smislu načinov ravnanja enega človeka glede na drugega) ne bodo primerni za sociološko raziskovanje, saj tudi niso pomembni – ne za usodo posameznika ne za usodo celotne globalne družbe. Za posameznika ter za različne oblike njihovega združevanja so pomembni tisti družbeni odnosi, ki so eksistenčne narave, ki se pogosto ponavljajo in v katere vstopajo subjekti kot nosilci oziroma igralci družbenih vlog. Po tej poti se oblikujejo t. i. krogi medsebojnih odnosov, ki jih proučujejo empirične raziskave in posebne sociologije in katerih ugotovitve posplošuje obča sociološka teorija.

Vse to je Goričar vpel v splošni metodični pristop, ki upošteva dialektično naravo objektivne stvarnosti in človekovega mišljenja ob ustrezni uporabi dialektičnih zakonitosti (enotnost in boj nasprotij, razmerje med kvantiteto in kvaliteto, negacija negacije) in dialektičnih kategorij (obče – posebno – posamično, bistvo – pojav, vzrok – posledica ...). Te opozarjajo na spremenljivost narave, družbe in človeka, na zgolj asimptotično približevanje resnici oziroma na veljavnost ugotovitev za naš čas in prostor. V tem smislu je bilo Goričarju tuje vsakršno absolutiziranje spoznanj, tako da je večkrat poudarjal hipotetično naravo svojih tez. Ob zavesti o odsotnosti absolutnih resnic in spremenljivosti sveta in človeka je opozarjal na pomen prakse kot preizkusnega kamna teorije, saj v praktični dejavnosti potem lahko preverjamo relativno resničnost ugotovljenih teoretičnih spoznanj, zakonitosti in kategorij.

Pri strokovnem in znanstvenem proučevanju (tudi) družbenih pojavov se pač moramo ravnati po življenjski modrosti, da je teorija brez prakse sterilna, praksa brez teorije pa slepa.

Poleg tega je bilo Goričarjevo razvijanje začetkov sociologije prava konec šestdesetih let prejšnjega stoletja povezano s potrebno kritičnostjo in zadržanostjo pri razglašanju novih socioloških disciplin. Kot je bilo že opozorjeno, šele obsežnejši sklop spoznanj, jasnih pojmov in definicij ter zlasti potrjenih zakonitosti in verjetnih hipotez opravičuje samostojnost določene posebne sociologije. Seveda je razumljivo, da so nekatera področja bolj razvita od drugih, vendar je neki minimalni obseg sistematično urejenih informacij o nekem segmentu družbe (podsistemu) prvi pogoj za govorjenje o posebni sociologiji. Ob tem kaže še vedno izhajati od znanega Durkheimovega pogleda na sociologijo kot znanost o družbenih dejstvih, ki jih je treba proučevati kot stvari. Šele če dosledno sledimo navedeni smernici, bo mogoče ločevati med večjo ali manjšo utemeljenostjo obsežnega seznama posebnih sociologij ter izvesti resno odbiro med – po strogih kriterijih znanstvenosti – upravičenimi in bolj modnimi posebnimi sociologijami.

Sociologijo prava je Goričar naslonil na proučevanje razmerja med državo in pravom ter pri tem pritegnil tistim razlagam, ki vidijo v pravu družbeni pojav z relativno samostojnostjo in neodvisnostjo od države. Omenjene razprave so oživele v šestdesetih letih ob jugoslovanski koncepciji samoupravljanja. Tedaj so se namreč postavljala vprašanja o naravi pravih, ki so jih sprejemali ljudje v t. i. samoupravnih organizacijah in skupnostih (krajevne skupnosti, komune, delovne organizacije). Spodbudo sociološko-pravnim raziskavam so dala vprašanja, ali imajo te norme naravo pravih norm ali pa so to neke vrste moralna pravila. Na takšno vprašanje je Goričar jasno odgovoril, »da tudi takšen normativni sistem štejemo za pravo«.²

Z omenjenim stališčem je bilo nadaljnje raziskovanje normativne strukture družbe usmerjeno v iskanje specifičnosti pravih norm oziroma v iskanje razlik med pravnimi in drugimi vrstami družbenih norm. Sledeč Durkheimovim izhodiščem je Goričar pristajal na vidik organiziranosti kot prvino, ki je posebej značilna za pravne norme in to organiziranost v fazi sankcioniranja pravih norm ter tudi v – kar izpostavlja novejša sociologija prava – fazi nastajanja pravih norm. Omenjeno organiziranost lahko zagotavlja država kot najbolj splošna organizacija globalne družbe, lahko pa tudi različne avtonomne organizacije civilne družbe. Z razklenitvijo nujne povezave med državo in pravom je Goričar omogočil razmah sociološkopravnega proučevanja pravne nadstavbe tedanje slovenske in jugoslovanske družbe, saj je »rešil« pravo pred (vulgarizirano) marksistično tezo o odmiranju države in prava.

² Goričar, Jože: *Temelji obče sociologije*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1975, str. 218.

Goričar je sicer ves čas poudarjal, da se v zgodovinskem razvoju zmanjšuje pomen razrednih prvin države in da narašča pomen države kot najbolj splošne družbene organizacije. Te poglede je pojasnil že v svojem preglednem delu *Oris zgodovine političnih teorij*, kjer pravi: »Država vselej nastopa kot predstavnik vse družbe.«³ To stališče dokazuje skozi učbeniško pregleden način prikazovanja bistva političnih teorij antike, politične misli fevdalizma in pojasnjevanje političnih idej zgodnjega kapitalizma. V zelo informativni knjigi je ob prikazovanju izhodiščnih idej od predsokratikov do Hegla, navrgel celo vrsto misli o teoriji naroda, pojmu politike in – ob Montesquieuju in njegovem delu *O duhu zakonov* – kot o prvi sistematični sociologiji prava. S prikazom predmarksistične družboslovne misli je širil obzorja slovenskih povojnih družboslovcev in preprečil zgolj enostranske – historično materialistične – poglede na družbo in državo.

S tega zornega kota je Goričar postavil hipotezo, ki jo moderna sociologija prava potrjuje že kot znanstveno zakonitost, namreč hipotezo: »kriterij države in njenega monopola fizičnega prisiljevanja je preozek za to, da bi določili družbeni pojav prava«. Pravne pojave je vezal neposredno na družbo ter njene ekonomske, socialne in kulturne dejavnike, ki determinirajo vsebino pravnega sistema kot celote pravnih norm ter vplivajo tudi na procese udejanjanja pravnih norm v dejanskih družbenih odnosih. Pri tem sta mu bila blizu ideja samoupravljanja ter koncept samoupravnih organizacij in skupnosti kot tvorcev avtonomnega oziroma samoupravnega prava.

V omenjenem miselnem toku je našel oporo in somišljenika v Georgesu Gurvitchu (1838–1965), ki je s svojo teorijo o »droit social«, teorijo t. i. socialnega prava, nudil podporo tudi jugoslovanski zamisli samoupravnega prava. Georges Gurvitch je bil v šestdesetih letih prejšnjega stoletja profesor sociologije na pariški Sorboni, tako da je bil njegov vpliv v sociološkem svetu izredno velik, in ker je veljal za osrednje ime sociologije prava v tistem obdobju, so tudi njegova stališča do socialnega prava odmevala v teoretičnem pojasnjevanju pravne narave splošnih aktov jugoslovanskih delovnih organizacij in krajevnih skupnosti. Gurvitch, ki ga sedaj štejemo že med klasike sociologije prava, in Goričar sta bila tudi osebna prijatelja. Zaradi te povezave je Gurvitch nekajkrat tudi obiskal Jugoslavijo oziroma Slovenijo, sodeloval z Goričarjem in iskal v jugoslovanskem samoupravljanju stične točke s svojo zamisljo samoupravne asociacije in njene pravne nadgradnje. S tem pa je neposredno vplival na koncepte in razvoj sociologije prava pri Goričarju. To se kaže tako pri vzporejanju organizacijskih oblik takratne slovenske družbe kot pri iskanju sorodnosti s pravotvornostjo teh organizacijskih oblik.

³ Goričar, Jože: *Oris zgodovine politični teorij (od antike do industrijske revolucije)*, Mala filozofska knjižnica, Cankarjeva založba, Ljubljana 1959.

Pri konstrukciji socialnega prava namreč izhaja Gurvitch iz posebnega družbenega organizma, ki ga imenuje communion. Osnovna značilnost te družbene tvorbe je njena avtonomnost. To pomeni, da ne nastane pod vplivom tuje avtoritete, temveč prek spontane aktivnosti svojih članov. Njen obseg je lahko različen. Tako jo lahko predstavljajo tudi posamezne skupine, kot npr. delavci in delodajalci. Člani takšne skupnosti morajo biti aktivni. Njena skupna dejavnost pa se reducira na gospodarsko področje. Nadaljnja značilnost omenjene skupnosti je njena objektivnost. Communion ne nastopa kot premišljena enota, tudi ne kot rezultat določene vladajoče volje, narekuje jo sam družbeni razvoj. V njej ne prihajajo do izraza le vrednote celotne skupnosti, temveč tudi vrednote posameznika. Sinteza obojih vrednot je dosežena v predstavi »Personne collective complexe«. V njej deluje socialna moč kot pogojno nasilje, ki je utemeljeno na privolitvi članov. Monopol fizičnega prisiljevanja, ki je značilen za državno oblast, pa po Gurvitchu zamenja nepogojno nasilje. Obveznosti članov communion nastanejo na osnovi prostega pristopa k skupnosti, ki vsebuje tudi možnost in pravico svobodne izključitve. Končno mora communion utelešati v sebi neko vrednoto, ki njene pripadnike združuje v nekakšno življenjsko sožitje, ne da bi morali zato zavreči svoje, individualne vrednote. Če k temu dodamo še Gurvitchevo trditev, da takšna skupnost temelji na družbeni lastnini ter da pravo služi uresničevanju ideje pravičnosti, je razumljiv zelo velik vpliv, ki ga je na Goričarjeve razprave s področja sociologije prava – in prek Goričarjevih študij na nadaljnji razvoj slovenske sociologije prava – imel Georges Gurvitch. Teh vezi, ki jih je Goričar stkal s prominentnimi imeni svetovne sociologije, ne gre pozabiti ob stoti obletnici njegovega rojstva.

Že pri obravnavanju države je Goričar ugotavljal, da bo neka splošna organizacija globalne družbe vedno potrebna, in dalje: »Kako bomo imenovali to nepolitično organizacijo bodoče brezrazredne družbe, bo konec koncev stvar dogovora, konvencije.«⁴ V svojih razpravah o državi in pravu je Goričar razlagal, da v družbenem razvoju odmirajo politični elementi države, se pravi tisti elementi države, ki jo opredeljujejo kot organizacijo enega – vladajočega – dela družbe za zatiranje drugega dela družbe. Zmanjševanje pomena takšne politične države v smislu organizirane oblasti enega razreda nad drugim pa ne pomeni izginjanja države kot take. Zato je za tisti čas postavil kar drzno trditev, ki se ni prav nič ujemala z marksistično napovedjo, da bo bodoča družba postavila državo v muzej starin poleg kolovrata in bronaste sekire, namreč trditev, »... da bi tudi v skladu z Marxom lahko organizacijo bodoče brezrazredne družbe poimenovali s pojmom država, kolikor tega pojma ne bi rezervirali samo za klasične države kot razredne sile nad družbo«⁵. Še toliko bolj samosvoja pota, ki so odstopala od dogmatske marksistič-

⁴ Goričar, Jože: *Temelji obče sociologije, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1975, str. 217.*

⁵ *Ibidem.*

ne smeri, pa je Goričar – kot že omenjeno – ubiral pri pojasnjevanju družbene determiniranosti prava.

Na pravno strukturo družbe je gledal Goričar kot na objektivno nujni svet pravil, med katerimi zavzemajo zelo pomembno mesto ravno pravna pravila. Seveda pa pravna pravila še zdaleč ne zajamejo celotne normativne sfere družbenega življenja, saj so v tej sferi ob pravnih pravilih navzoče še moralne norme, običaji, navade, pravila lepega vedenja in mode, profesionalna pravila različnih področij človekovega strokovnega delovanja itd. Z vidika sankcij je Goričar človekovo družbeno delovanje razdelil na obvezno, zaželeno in dopustno ravnanje. Prva vrsta ravnanja je – po njem – opredeljevana s pravnimi normami, zaželena ravnanja določajo običaji, dopustna ravnanja pa navade. Pri tem se v zgodovinskem dogajanju odvijajo številni prehodi med navedenimi oblikami človekovega družbenega delovanja, tako da pogosto številne navade preidejo v običaje, ti pa se potem institucionalizirajo v pravnih normah. Seveda so mogoči tudi obratni procesi. Omenjeno dogajanje pa naj – tako Goričar – še posebej proučuje sociologija prava.

Ta znanstvena disciplina, katere temelje sta za slovensko okolje postavljala skupaj s pokojnim prof. Žunom, je zahtevala od Goričarja izraziti realistični pristop pri opazovanju pravnih procesov, ki so potekali v Sloveniji ob njeni ideološko-politični usmeritvi v t. i. socialistično samoupravljanje. Zato je ob nakazovanju raziskovalnih usmeritev slovenske sociologije prava sve-toval: »Empirično bi kazalo preučiti večje število samoupravnih splošnih aktov glede na vprašanje, ali vsebujejo tudi sankcije, kako so formulirane in ali predvidevajo postopek v primeru, ko bi jih bilo treba uporabiti.«⁶ Iz preprostega opazovanja je bilo namreč razvidno, da je v tedanji Sloveniji nastajal velik razkorak med normativnim oziroma zapisanim v samoupravnih aktih in dejanskimi družbenimi odnosi.

V želenih procesih demokratizacije oziroma podružbljanja prava in prvosodnih institucij je Goričar opozarjal na odsotnost sankcijskega mehanizma, zaradi česar pravo ni uspelo opravljati svoje integrativne družbene funkcije in funkcije socialnega nadzora. Pri tem je izpostavljal še interesno heterogenost globalne družbe in opozarjal na »praznino« v samoupravnem pravu, ki da jo je treba zapolniti z ustreznimi sankcijami, vključenimi v samoupravne splošne akte. In spet je razložil, da je za pravne treba šteti vse tiste sankcije, »... ki se izvajajo na organiziran vnaprej določen način, ne glede na to, ali jih izvajajo organi države ali pa druge družbenopolitične organizacije«.⁷

Z navedenimi teoretičnimi pogledi je akademik prof. dr. Jože Goričar utrjeval sociologijo prava kot disciplino, ki ima v prvem planu svojega razisko-

⁶ *Pravo in sodstvo v samoupravni družbi (ur. P. Jambrež), DDU, Univerzum, Ljubljana 1979, str. 139.*

⁷ *Nav. delo, str. 128.*

vanja realne pravne odnose oziroma tisto dejansko vedenje in ravnanje ljudi, ki mu dajejo okvir pravne norme. Z usmerjanjem sociologije prava v proučevanje pravnih dejstev in metodičnimi pristopi k pravu kot odvisni spremenljivki, ki jo opredeljuje družbeno dogajanje, je Goričar usmeril vsa nadaljnja prizadevanja sociologije prava na Slovenskem.